

УДК 913(477.51)/Ф55

ФІЛОНЕНКО І.М.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СТРУКТУРНОГО АНАЛІЗУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ (ТРК)

Основою функціонування будь-якої системи виступає структура, вивчення якої передбачає виявлення основних елементів та їх стійких відношень, що дозволяє пояснити цілісні властивості системи. Функціональна структура є інтегральною категорією, що розкриває спосіб дії компонентів об'єкта, спрямований на її збереження і розвиток. Можуть бути виділені компонентна, територіальна, управлінська, економічна, соціальна, екологічна та ін. структури [8, 53]. Сукупність усіх структурних зрізів утворює інтегральну структуру.

Питанню вивчення різних аспектів функціональної структури суспільно-географічних об'єктів, зокрема промислових комплексів, присвячено ряд праць вчених-географів – М.Д. Пістуна, М.М. Паламарчука, К.О. Ташука, С.І. Іщука та ін.

Територіально-рекреаційний комплекс (ТРК) також має складну структуру, яку можна розглядати як структуру територіально-рекреаційної системи, оскільки будь-який комплекс – це система. З метою більш глибокого пізнання ТРК, як суспільно-географічного об'єкта важливо проаналізувати три головні структури: функціонально-компонентну, функціонально-територіальну, функціонально-управлінську.

Функціонально-компонентна структура ТРК – це склад, сукупність його функціональних компонентів (галузей рекреації, видів рекреаційної діяльності, інтеграцій), які розкривають його роль у процесах спеціалізації і комплексоутворення. При аналізі функціонально-компонентної структури ТРК відбувається його розчленування на матеріально-речові компоненти. Функціонально-компонентну структуру ТРК адміністративної області складає певна кількість видів рекреаційної діяльності, які розглядаються як деяка система занять. Ю. Веденіним розроблена функціональна типологія рекреаційних занять. Під типом рекреаційних занять розуміється відокремлена у часі, періодично повторювана стійка комбінація різноманітних занять відпочиваючих, безпосередньо спрямована на задоволення рекреаційних потреб.

Спеціалізація рекреаційної діяльності населення – це „виробництво” на території області рекреаційних послуг того виду, які можна одержати в місцевих

умовах з найбільшою вигодою саме на цій території, це вираження функції ТРК по зовнішньому обслуговуванню рекреантів. Спеціалізовані ТРК формуються тими видами рекреаційної діяльності, які беруть участь у процесі поділу праці – специфічному рекреаційному процесі, при якому певний рекреаційний комплекс „притягує” ту категорію рекреантів, для якої вибір рекреаційних послуг, що надає комплекс, є найбільш оптимальним. Економіко-географічна ефективність функціонування спеціалізованих видів рекреаційної діяльності пов’язана з територіальною локалізацією. Виходячи з функціональної спеціалізації можна виділити наступні галузі рекреаційного господарства: лікувальна (санаторії, профілакторії, лікувальні пансіонати, клімато-лікувальні заклади, буюети мінеральних вод); оздоровчо-спортивна (будинки та бази відпочинку, пансіонати, мисливські та рибальські угіддя, будинки мисливців та рибалок, туристичні бази, мотелі, кемпінги, наметові містечка; пізнавальна рекреація (турбюро, туристичні підприємства, інформаційні та рекламні служби, установи та організації по управлінню рекреаційною діяльністю, готелі, автобази).

Функціонально-територіальна структура ТРК – склад і співвідношення взаємопов’язаних форм територіального зосередження рекреаційної діяльності. Це внутрішня будова комплексу, певний склад різних форм рекреаційно-територіальних поєднань, які сформувались (або формуються) внаслідок галузевого і територіального поділу праці, кооперування, спеціалізації, територіальної концентрації рекреаційних закладів та дії закономірності комплексності [6]. Вона відображає розміщення рекреаційних закладів певними територіальними сукупностями у вигляді рекреаційних пунктів, центрів, вузлів, районів [3].

Рекреаційний пункт – одиничний рекреаційний об’єкт, який займає обмежену територію. Прикладом рекреаційного пункту може бути турбаза, санаторій, будинок відпочинку. Декілька рекреаційних об’єктів, які функціонують на основі використання природних рекреаційних ресурсів в межах невеликої території, утворюють *рекреаційний центр* – поєднання в межах населеного пункту турбаз, санаторіїв, будинків відпочинку, таборів відпочинку [2] (Павлов В.І, Черчик Л.М. визначальною для рекреаційного центру вважають організаційну, управлінську, координуючу, планувальну функції [5]); Поєднання кількох однотипних або різнотипних елементарних об’єктів, для якого характерна компактність території, використання єдиної інфраструктури, однорідність рекреаційних потоків утворює *рекреаційний вузол* [5]. До нього можуть входити декілька рекреаційних центрів, компактно розміщених на рекреаційній території з характерною наявністю природних (в тому числі рекреаційних ресурсів), достатніх для їх ефективного функціонування. Сукупність рекреаційних пунктів, центрів і вузлів, які спільно використовують територію і розміщені на ній інфраструктурні об’єкти, утворює *рекреаційний підрайон* [5]. Це утворення виступає невід’ємною складовою частиною такого макроутворення як *рекреаційний район*. Територіальні одиниці у вигляді рекреаційних районів – це господарсько-територіальні утворення, що розглядаються як комплекси. Комплекс рекреаційного району – це соціально-економічна територіальна система, що являє собою сукупність взаємопов’язаних ТРС і характеризується спільністю рекреаційної спеціалізації, соціально-економічних умов розвитку відпочинку і туризму [7]. Територія рекреаційного району, в межах якої функціонують різні рекреаційні об’єкти, характеризується цілісністю, територіальною організацією і комплексністю. Виділення рекреаційних районів

базується на соціологічних і соціолого-економічних підходах [4]. Звідси випливає, що при районоутворенні необхідно детально аналізувати питання комплексоутворення, а існуючий або потенціальний комплекс є основою рекреаційного районування. Для нього характерна широка спеціалізація і надання рекреаційних послуг в межах території зі сприятливими природними ресурсами і соціально-економічними умовами. Таксономічною одиницею найвищого рангу є *рекреаційний регіон* – територіальна рекреаційна система, до складу якої входять підсистеми тривалого та короточасного відпочинку, санаторно-курортного лікування і туризму, а також управління, обслуговування, транспорту (за І.О. Желудківським). Рекреаційний регіон об'єднує рекреаційні райони, які складаються з підрайонів, окремих курортів, природних парків, зон відпочинку, центрів туризму. Регіон характеризується територіальним поєднанням географічних і бальнеологічних ознак, факторів, які включають унікальні рекреаційні ландшафти і території поширення лікувальних та туристських ресурсів із достатнім транспортним зв'язком з районами концентрації населення.

За своїм змістом елементи територіальної структури поділяють на інтегральні, міжгалузеві та галузеві; елементи територіальної структури можуть бути зональними, регіональними і локальними [8]. Галузеві елементи територіальної структури складаються з підприємств однієї галузі, а інтегральні – з багатьох підприємств різних галузей [6]. Зональні елементи територіальної структури (зона, район) поділяються на інтегральні та спеціалізовані; регіональні мають державні політико-адміністративні кордони; локальні представлені господарськими вузлами, центрами, пунктами, агломераціями „кущам” тощо [8].

Поділ території на певні таксономічні одиниці, які відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх освоєння та охорони визначає рекреаційне районування, сутність якого, як комплексного явища, можна розглядати в кількох аспектах – соціальному, економічному, географічному, екологічному [2].

Соціальний аспект полягає в тому, що рекреаційне районування проводиться з метою забезпечення ефективного функціонування територіально-рекреаційного комплексу і виконання його цільової функції – найбільш повного задоволення рекреаційних потреб населення. Економічний аспект характеризується комплексністю завдань по координуванню розвитку рекреаційного обслуговування з іншими галузями народного господарства. Географічний аспект полягає у з'ясуванні особливостей територіального поділу праці в сфері туризму, прогнозуванні перспективних функцій районів, напрямків та тенденцій рекреаційного освоєння. Екологічний аспект проявляється у створенні передумов для раціонального використання і охорони рекреаційних ресурсів і навколишнього природного середовища [1].

Територіальна організація рекреаційної діяльності складається під дією певних закономірностей – багаторазової повторюваності внутрішніх, суттєвих і необхідних причинно-наслідкових зв'язків, що викликаються впливом факторів розвитку рекреаційної діяльності [3]. Можна виділити такі основні закономірності територіальної організації рекреаційної діяльності: територіальна диференціація загального масиву туристського попиту і відмінності в рекреаційній вибірковості; територіальний поділ праці при організації рекреаційного обслуговування; територіальна концентрація і спеціалізація рекреаційних функцій при розвитку туристського господарства.

Закономірність територіальної диференціації рекреаційного попиту проявляється в дії різних регіональних ціннісних критеріїв у різних соціально-демографічних групах населення на відповідні рекреаційні райони, а також умовами їх транспортно-часової доступності. Структура рекреаційних потреб і особливості регіональних ціннісних критеріїв зумовлюють структуру рекреаційних підприємств, режим їх функціонування є генеруючою закономірністю формування ефективної мережі рекреаційних районів, спрямованих на найбільш повне задоволення рекреаційних потреб населення.

Закономірність географічного поділу праці веде до формування територіальних рекреаційних систем різного рангу, які виступають ядрами рекреаційного районування. Дія цієї закономірності проявляється в тому, що за окремими територіями залишаються визначені рекреаційні функції.

Закономірність територіальної концентрації і спеціалізації рекреаційних функцій зумовлює поглиблення внутрігалузевої спеціалізації і формування рекреаційних районів визначеного профілю. Умовою реалізації цієї закономірності є обсяг і характер рекреаційних ресурсів. Дія закономірності концентрації призводить до формування напівфункціональних чи вузькоспеціалізованих рекреаційних районів в залежності від обсягу запасів і структури рекреаційних ресурсів.

Таким чином, рекреаційне районування відображає просторові особливості рекреаційних потреб і географії туристських потоків, рекреаційних ресурсів, матеріально-технічної бази рекреації і територіальної організації рекреаційного господарства шляхом поділу території на зони, райони, що відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх освоєння та охорони.

Виявлення закономірностей територіальної організації рекреаційної діяльності є важливою умовою ефективного управління окремими галузями і рекреаційними комплексами. На основі закономірностей розроблені певні наукові принципи розміщення підприємств, закладів, їх груп і цілих галузей. Вони розглядаються як правила діяльності для органів управління, які займаються розміщенням рекреаційних підприємств і організацією рекреаційної діяльності. Принципи відбивають закономірності, в них стисло викладені науково обґрунтовані положення, якими необхідно керуватись при розробці проектів організації рекреаційної діяльності [3].

Основою практичних розробок і вихідними положеннями поділу рекреаційного господарства на територіальні частини є принципи рекреаційного районування: *принцип об'єктивності* – виділення районів на основі об'єктивного процесу районоутворення, що проявляється у формуванні цілісних територіальних динамічних систем – рекреаційних районів; *генетичний принцип* – виділення районів на основі історичного аналізу територіальної організації рекреаційного господарства і прогнозу його розвитку; *соціально-економічний* – сприяння більш повному задоволенню рекреаційних потреб населення, раціональному використанню рекреаційних ресурсів, підвищенню ефективності територіального поділу праці та інтеграції рекреаційних функцій, зниженню суспільних витрат на виробництво туристських послуг; *принцип єдності рекреаційних районів з адміністративно-територіальним поділом*, що дозволяє стимулювати рух туристських потоків, координувати розвиток усіх галузей в районі, уникнути конфліктних ситуацій у використанні трудових та земельних

ресурсів [2]. Результатом районування виступає район як регіональна модель, що відображає результати географічного поділу праці в галузі рекреаційного обслуговування. Районування служить науковою основою територіального управління рекреаційною діяльністю.

Територіально-рекреаційному комплексу, як складному динамічному економіко-географічному утворенню важливе збереження своїх основних параметрів в умовах змінного середовища. Ця його властивість проявляється в *управлінському аспекті функціональної структури ТРК*, тобто управління ТРК є протидією дезорганізуючому впливу середовища засобом внутрішньо притаманних йому механізмів. Процес управління комплексом являє собою об'єктивне втручання в об'єктивно протікаючий процес рекреаційної діяльності з метою мобілізації всіх його ланок.

Функціонально-управлінська структура ТРК – це ієрархічно впорядкована система органів управління і наявних закладів рекреації на відповідній території. Вона територіально реалізує механізм прийняття рішень, від яких залежить стратегія і тактика діяльності людини, досягнення певних суспільно-географічних цілей [8,53]. Функціонально-управлінська структура ТРК обласного рівня визначається цільовою установкою рекреаційної діяльності і фактичним станом компонентної і територіальної структур.

Структурний аналіз, який полягає у виділенні окремих функціональних структур – компонентної, територіальної, управлінської – є важливим загальнонауковим методом дослідження територіально-рекреаційних комплексів. Він дає змогу всебічно вивчити складні суспільно-господарські об'єкти – ТРК.

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. – К.: ВПЦ Київський університет, 2001. – 396 с.
2. Жученко В.Г. Територіальна організація рекреаційного комплексу Поліського регіону України. Автореф... дис. канд. економ. наук. 08.10.01. – К., 1996. – 19 с.
3. Іщук С.І. Промислові комплекси України. – К., 2003 – С. 6-38.
4. Мироненко М.С., Твердохлебов И.Т. рекреационная география. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 208 с.
5. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 122 с.
6. Паламарчук М.М., Тащук К.О. Територіальна структура промислового комплексу економічного району. – К.: Наук. думка, 1974. – 127 с.
7. Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания: Учебн. пособ. для геогр. спец. вузов. – МН.: Университетское, 1985. – 253 с.
8. Пістун М.Д. Основы теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – 232 с.

The role and significance of the structural analysis as an important general scientific method of research of complex social-economic objects – territorial-recreational complexes (TRC) is revealed.